

К.А. Карчевський, викладач Нац. ун-ту внутр. справ

ОСВІТНІ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Перш ніж дати поняття та охарактеризувати освітні послуги як об'єкт цивільного права, варто з'ясувати, який зміст вкладається в родові поняття «послуга». При цьому варто враховувати, що юридичне поняття «послуги» повинне відображати економічну природу даного явища. В економіці під послугою прийнято розуміти особливу споживчу вартість, що виникає в процесі праці. При цьому послуга являє собою такий вид доцільної праці, при якому виробництво корисного ефекту збігається з його споживання [1, с.

485]. На думку класиків марксизму, вона одержала назву «послуги» тому, що праця робить послуги не як річ, а як діяльність [2, с. 413]. Таким чином, з економічної точки зору послуга являє собою працю (роботу), що сама по собі має вартість, а результат її має нематеріальну форму.

Думки про необхідність виділення послуги як самостійного об'єкта цивільного права виникають порівняно недавно. У дореволюційній Росії до об'єктів цивільного права належали, насамперед, речі. Аналогічного підходу дотримувався і ЦК УРСР 1922 р. Подібна ситуація характерна і для ЦК УРСР 1964 р*. У даний час передбачається прямо закріпити в проєкті Цивільного кодексу України правило, згідно з яким до об'єктів цивільних прав належать і послуги (ст. 161). Причинами такого виділення є, поряд з теоретично підготовленим обґрунтуванням відмінності послуг від робіт, також подальший розвиток суспільних відносин щодо надання різного роду послуг і появи необхідності саме цивільно-правового регулювання діяльності щодо їх надання, що спостерігається як у закордонних країнах [5, с. 187], так і в Україні.

Точки зору, висловлені в літературі, стосовно юридичного значення послуги, зосереджуються переважно навколо проведення розмежування послуг і робіт і стосуються таких основних понять, як: 1) пов'язаність результату з виготовленням визначеної речі; 2) матеріальний характер одержуваного результату; 3) віддільність результату від діяльності виконавця; 4) досяжність результату; 5) особливості споживання отриманого результату [6, с. 186; 7, с. 189; 8, с. 205; 9, с. 137; 10, с. 488]. Дані точки зору, у цілому, однорідні, та за своїм змістом зводяться до того, що послуга – це дії (діяльність), що не має матеріального результату, що сама по собі представляє цінність, споживання якої відбувається одночасно з процесом її надання. Разом з тим можна помітити, що автори, даючи поняття «послуга», використовують не всі критерії, а тільки один чи декілька. У зв'язку з цим виникає ситуація, коли поряд із власне роботами і послугами в літературі окремо виділяються «матеріальні послуги», тобто такі роботи, що полягають у поліпшенні властивостей, чи переробці, зміні вже існуючої речі, а також «нематеріальні роботи», тобто такі дії, що не носять матеріального й упредметненого характеру, однак віддільні від самої діяльності, оскільки їхній результат гарантується виконавцем. У ряді випадків (наприклад, при капітальному ремонті будинків) деякі автори припускають можливість застосування норм про підряд чи про надання послуг на вибір особи [3, с. 36], що говорить про те, що розходження між предметами угод не проводиться. На нашу думку, для запобі-

---

* При цьому багато авторів знаходили подібне положення прийнятним. Так підкреслювалося, що підряд охоплює будь-який результат праці (Б.Л. Патушинський), або що робота може полягати й у наданні послуги (Л.Л. Брауде) [3, с. 222-223]. Проводячи класифікацію договірних зобов'язань до числа зобов'язань по виконанню робіт, відносив зобов'язання по наданню послуг С.І. Аскназій [4, с. 414]. Однак, як відзначав М.І. Брагінський, точка зору, що панує в літературі, починає відокремлювати договір послуг від договору підряду (до числа авторів, що поділяли дану позицію, відносяться О.С. Іоффе, Ю.Х. Калмиков, В.Ф. Яковлев, А.О. Пушкін, Б.І. Пугинський, Є.А. Суханов) [3, с. 224-225], і, відповідно, послугу від роботи.

гання таких випадків при визначенні поняття «послуга» варто використовувати всі зазначені критерії. Тому можна погодитися з позицією В.В. Луця, що сутності самої послуги може бути зведена до того, що послугою визнається діяльність, невіддільна від діяльності особи, яка її надає, і корисний ефект якої полягає не у визначеному матеріалізованому (у тому числі упредметненому – прим. К.К.) результаті, а в самому наданні послуги [11, с. 572]. При цьому виконавець не гарантує досяжність результату, а споживання такого ефекту невіддільне від процесу надання послуги.

На підставі сказаного можна виділити ознаки послуги, як об'єкта цивільних прав. У літературі до таких відносять наступні: 1) недотикальність послуги; 2) невіддільність послуги від джерела, що її робить; 3) мінливість якості послуги; 4) незбережність послуги; 5) довірчий (конфедіційний) характер діяльності по наданню послуг [12, с. 20]; 6) ексклюзивність; 7) синхронність надання й одержання послуги [13, с. 16]. Дані ознаки дозволяють розмежувати послуги з подібним об'єктом цивільних прав – роботами. Загальною ознакою буде виступати те, що послуги і роботи являють собою певну діяльність (дії), яка здійснюється виконавцем за завданням замовника. Дана спільність породжує точки зору, що поєднують роботи і послуги. Ми дотримуємо точки зору тих авторів, що розрізняють роботи і послуги*. Основне розходження між зазначеними об'єктами, за загальною думкою, у тому, що провадження робіт завжди характеризується досягненням визначеного матеріального результату (результату, що має упредметнену форму), тоді як при наданні послуг здійснюється діяльність, пов'язана не зі створенням матеріального результату, а спрямована на досягнення різних інших результатів (послуги носять нематеріальний характер) [10, с. 489]. На відміну від нематеріального результату послуги, результат роботи завжди є відчутним, відчуваним і стійким (постійним) [12, с. 20]. Можна помітити, що нематеріальність (не упредметнений характер) отриманого результату не може служити основним критерієм розмежування робіт і послуг, оскільки може мати місце і при роботах. Це стосується випадків ремонту речі, її переробці тощо. Однак не можна погодитися і з автоматичним віднесенням до категорії послуг усіх видів діяльності, що не має матеріального втілення. Очевидно, правильно буде говорити про такий результат, що є визначеним і відді-

---

* Це пов'язано, насамперед, з тим, що як би ми не іменували працю, з економічної точки зору покладену в основі виконання робіт чи надання послуг, його результати, з юридичної точки зору, будуть різними, і будуть знаходити своє вираження в праві або у вигляді «робіт», або у вигляді «послуг». Такі результати будуть наповнятися різним юридичним змістом. У зв'язку зі сказаним бачиться вірною позиція В.А. Васильової про те, що основним критерієм поділу робіт і послуг виступає різна економічна форма результату праці [14, с. 8]. Разом з тим єдина економічна сутність робіт і послуг створює передумови для взаємного поширення норм про роботи і послуги, принаймні, у тій їхній частині, що стосується здійснення діяльності (праці). Розходження ж між даними об'єктами буде обумовлювати самостійне правове регулювання діяльності по наданню послуг і виконанню робіт, у всякому разі, у тій частині, що стосується питань, пов'язаних з результатом такої діяльності, що виражається, у тому числі, і в існуванні самостійних договірних форм.

леним від самої дії (діяльності). При цьому, звичайно, одержання матеріального результату буде прямо свідчити про те, що має місце виконання робіт, тоді як одержання нематеріального результату буде свідчити про це лише у випадку його віддільності і визначеності. У протилежному випадку буде мати місце надання послуг. Це має важливе значення, оскільки в багатьох випадках особа зобов'язується досягти визначеного результату (навчити, вилікувати, домогтися виправдувального вироку), що властиво для виконання робіт і повинне регулюватися за допомогою норм про підряд, а не досягнувши обіцяного результату, посилається на те, що в її обов'язки входило лише виконання певних дій (навчання, лікування, представлення інтересів у суді) без гарантування досягнення результату, що властиво вже наданню послуг. У цілому вважаємо за необхідне конкретизувати характер, результату, що досягається за договором, оскільки це буде необхідно для з'ясування того, до якого договірної типу буде належати дана угода. У літературі вказуються й інші розходження послуг і робіт*.

В літературі характеристика послуги дається переважно через діяльність виконавця. Разом з тим відомо, що кредитор у зобов'язанні (у даному випадку – замовник послуги) вправі вимагати виконання визначеної дії (надання послуги), але при цьому зобов'язаний прийняти виконане. Про прийняття виконання ми і ведемо мову, говорячи про споживання послуги. Причому в даному випадку таке приймання (споживання) повинно розглядатися як невід'ємний елемент послуги в силу того, що воно невіддільне від процесу надання послуги. Приймання послуги має свої особливості, пов'язані насамперед з тим, що складно або взагалі неможливо фактично передати результат дії, (діяльності) виконавця, як це має місце при виконанні робіт у силу переважно нематеріального (не упередметного) характеру такого результату. Характер самої діяльності виконавця дозволяє виділити наступні етапи прийняття її результату (споживання корисного ефекту послуги). Для всіх послуг характерним буде те, що в даному випадку необхідно усвідомлювати

---

* Так, В.В. Луць визначає, що послуга, як результат діяльності, не залишає реальних результатів, які б існували окремо від виконавця цих послуг. Таким чином, на його думку, послуга відрізняється від роботи тим, що надання послуги завжди невіддільно від діяльності особи, що надає послуги [11, с. 572]. Це пояснює те, що в країнах Заходу лікарі, адвокати беруть плату і з клієнтів, які не з'явилися [12, с. 20]. Якщо послуга носить, як правило, ексклюзивний (тобто тяжковідтворюваний) характер, то при роботах така ексклюзивність носить менш виражений характер. Це пов'язано з тим, що завжди існує матеріальний зразок, по якому можна робити роботу. Відмітним моментом буде і те, що при послугах момент появи їхнього корисного ефекту пов'язаний з моментом їх здійснення і споживання замовником, тоді як при роботах корисний ефект пов'язаний з появою певного матеріального результату і його передачі замовнику. Як справедливо відзначав О.С. Иоффе, поки йдуть роботи, ще немає результату, а коли результат досягнуто, роботи вже не ведуться [10, с. 451-452]. Нарешті, розходження між даними об'єктами полягає і в тім, що при роботах виконавець несе матеріальну відповідальність у випадку не досягнення їх результату, тоді як при наданні послуг у такому випадку відповідальність не настає, якщо виконавець виконає усі вимоги, що пред'являються до процесу її надання.

те, що здійснюються дії (діяльність) у результаті яких уже створюється певний корисний ефект. Таке усвідомлення буде впливати із самого факту укладання договору на надання послуг. У деяких випадках необхідно також особиста участь замовника в процесі здійснення діяльності по наданню послуги. Така участь може припускати як пасивну поведінку (коли досить лише присутності замовника в місці й у момент надання послуги), або активну поведінку (коли споживання послуги прямо зв'язано зі здійсненням замовником активних дій по участі в процесі надання послуги). На підставі викладеного можна говорити про те, що замовник має бути здатним (юридично і фактично) споживати послуги, що йому надаються. Таким чином, послугу можна визначити як таку дію (діяльність) виконавця, що, як правило, не має матеріального (а тим більше упредметненого) втілення і є результатом, що невіддільний від самої дії (діяльності), корисний ефект якої споживається замовником безпосередньо в момент здійснення такої дії (діяльності) шляхом усвідомлення факту корисності здійснюваної дії (діяльності), а також здійснення певної поведінки (активної чи пасивної), при наявності можливостей (фактичних і юридичних) спожити даний корисний результат.

З урахуванням сказаного, дамо юридичну характеристику освітніх послуг. Перш ніж зробити це, слід зазначити, що автори, що досліджують економічну природу даних послуг, виділяють наступні основні їх риси: попит на освітні послуги розвивається в процесі освіти; існує співтворчість викладача і студента, де студент грає найактивнішу роль; сфера освітніх послуг припускає відкритість для інформаційного, кадрового й іншого обміну [16, с. 79]; тривалість надання; відсроченість виявлення результативності [17]. Дані ознаки освітніх послуг, як економічної категорії варто враховувати при формуванні відповідної юридичної дефініції. Слід зазначити і те, що в літературі вже пропонувалися юридичні поняття освітніх послуг [18, с. 121], однак, на нашу думку, вони відображають не всю їхню специфіку, а тому мають потребу в уточненні.

Говорячи про освітні послуги, слід зазначити, що вони можуть розглядатися в широкому і вузькому значеннях. Критеріями розмежування в даному випадку будуть виступати: особливості правового становища особи, що надає освітню послугу; обсяг і характер, а також порядок надання послуг; спосіб вираження (формалізації) досягнутого результату.

Під освітньою послугою в широкому значенні, на нашу думку, варто розуміти діяльність особи по передачі замовнику певних знань і виробленню у нього певних навичок і умінь. У даному випадку послугонадавачем може виступати будь-яка особа, що володіє необхідними знаннями і має можливість передати їх замовнику, а також виробити в останнього практичні навички застосування таких знань. Обсяг наданих знань, а також порядок їхнього надання будуть залежати від потреб замовника. Передача знань і вироблення практичних навичок і будуть результатом даної діяльності. Під освітньою послугою у вузькому значенні вважаємо за необхідне розуміти діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта (послугонадавача), обумовлена конституційним правом громадян на освіту, що виражається в здійсненні строго послідовних заходів навчального, методичного, організаційного і матеріа-

льно-технічного характеру, обсяг, зміст і характер якої повинні відповідати державним стандартам освіти, результат якої не має матеріального втілення, нерозривно пов'язаний із самою діяльністю і споживається її замовником у процесі особистої й активної участі в процесі її надання з наступним належним документальним засвідченням отриманого останнім рівня освіти (обсягу засвоєних знань).

Важливість даного розподілу бачиться, поряд з іншим, у тому, що якість освітніх послуг у вузькому значенні становить інтерес не тільки для приватних осіб, але і для всього суспільства і держави в цілому. Це припускає необхідність публічно-правового регулювання в даній сфері, що стосується процесу легалізації діяльності по наданню освіти (ліцензування, акредитація, атестація), а також самої діяльності (стандартизація освіти, установлення порядку надання освітніх послуг і т.п.). Таким чином, бачиться можливим і необхідним використання публічно-правових норм там, де це необхідно для регулювання діяльності щодо надання освітніх послуг. Іншим важливим моментом такого розподілу буде роль угоди сторін при визначенні змісту і порядку виконання конкретного договору на надання освітніх послуг, а також зміст предмета договору й особливості його виконання. При освітніх послугах у вузькому значенні роль угоди сторін незначна, а зміст предмета договору і порядок його виконання в значній мірі формалізовані, чого немає при освітніх послугах у широкому значенні.

Говорячи про освітні послуги, варто враховувати те, що на них поширюються всі ознаки, що властиві всім послугам взагалі. Разом з тим, з урахуванням вищевказаного розподілу освітніх послуг, можна виділити деякі, властиві тільки їм, характерні риси. Дані особливості можна розглядати, попередньо підрозділивши на дві основні групи, що впливають з того, що діяльність по наданню послуг необхідно розглядати як з боку виконавця, так і з боку замовника.

До ознак, що характеризують діяльність виконавця по наданню освітніх послуг, можна віднести наступні. Насамперед, слід зазначити, що змістом даної діяльності є проведення різних заходів учбово-методичного, організаційного і матеріально-технічного характеру. Учбово-методичні заходи в будь-якому випадку повинні становити процес дій, що здійснюються строго послідовно, при застосуванні загального підходу, що виявляється в необхідності дотримання переходу від простого до складного, від загального до часткового, від теорії до практики, і пов'язаний із взаємним узгодженням навчальних дисциплін. Ступінь застосування зазначеного підходу буде свідчити, зокрема, про якість освітньої послуги. Характер і зміст учбово-методичних заходів при наданні освітніх послуг, які вживаються у вузькому змісті, залежать від ряду обставин. До таких можна віднести наступні: 1) форма навчання; 2) структура освіти; 3) освітньо-кваліфікаційний рівень; 4) рівень акредитації освітнього закладу; 5) профіль останнього, а також те, який освітньо-кваліфікаційний рівень (як узагалі, так і за даною спеціальністю) уже має той, хто навчається. Загальні положення про зміст навчання застосовуються у всіх випадках, не залежно від зазначених обставин. Якщо освітні послуги будуть вживатися у широкому розумінні, то зміст навчально-

методичних заходів буде цілком залежати від угоди сторін. Разом з тим це не виключає і можливість застосування особливостей, які притаманні послугам у вузькому розумінні, якщо про це буде домовленість сторін.

Організаційні заходи при здійсненні діяльності по наданню освітніх послуг у вузькому значенні зовні виражаються в організації і проведенні навчального процесу. Під ним розуміють систему організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на визначеному освітньому і кваліфікаційному рівні відповідно до державних стандартів освіти. Матеріально-технічні заходи виражаються в забезпеченні освітнього процесу необхідними приміщеннями (аудиторіями, лекторіями, лабораторіями, полігонами), технічними засобами (комп'ютерною й організаційною технікою, верстатами, іншим устаткуванням) і т.п. Вони проводяться при наданні будь-якого роду освітніх послуг, однак якщо мова йде про послуги у вузькому значенні, то такі заходи можуть здійснюватися в нормативно встановленому порядку, тоді як їхнє проведення при наданні освітніх послуг у широкому значенні може бути поставлене в залежність від вимог замовника. У такий спосіб можна говорити про те, що при наданні освітніх послуг у вузькому значенні мають місце всі названі заходи, тоді як при наданні освітніх послуг у широкому значенні частина з них може не проводитися, у всякому разі дані заходи не одержують такої детальної нормативної регламентації, як це має місце при наданні освітніх послуг у вузькому значенні. Виходячи зі сказаного вище, можна говорити і про те, що діяльність по наданню освітніх послуг (як у вузькому, так і в широкому значенні) носить тривалий і постійний характер.

До ознак, що характеризують споживання зробленої освітньої послуги замовником, можна віднести наступне. Так, право на споживання освітніх послуг у вузькому значенні тісно зв'язано з конституційним правом громадян України на одержання освіти (ст. 56 Основного Закону). Споживання освітніх послуг у широкому значенні зв'язано з віднесенням послуг до інших об'єктів цивільного права. Споживання освітньої послуги (як у вузькому, так і в широкому значенні) здійснюється учнем особисто при умові його активної участі в процесі її надання, оскільки корисний ефект пов'язаний не стільки з фактом її надання, скільки з фактом її споживання, а спожити таку послугу можливо, тільки беручи участь у навчальному процесі.

Список літератури: 1. Теоретическая экономика. Политэкономия / Под ред. Т.И. Журавлевой, Н.Н. Мильчаковой. М., 1997. 2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.26, Ч.1. 3. Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры. М., 1999. 4. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР (часть II). // Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «Хозяйственного права». М., 2000. 5. Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада // Кулагин М.И. Избранные труды. М., 1997. 6. Гражданское право Украины. Учебник. Часть 1 / под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Харьков., 1996. 7. Советское гражданское право: Учебник. В 2-х томах. Т.1 / Илларионова Т.И., Кириллова М.Я., Красавчиков О.А. и др.; Под ред. О.А. Красавчикова. 3-е изд., испр. и доп. М., 1985. 8. Гражданское право: определения, понятия, законодательство: Учебно-практический справочник / Под общ. Ред. Е. О.

Харитонов. Харьков., 1998. 9 Цивільне право Частина перша / під ред. Бобрової Д.В., Дзери О.В., Кузнецової Н.С. К., 1997. 10. Иоффе О.С. Обязательственное право. М., 1975. 11. Зобов'язальне право: теорія і практика. К., 1998. 12. Жуков В.И., Юровский Б.И. Юридическая природа «услуги»// Экспресс-анализ. 1999. № 15. 13. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав//Российская юстиция. 2000. № 2. 14. Васильева В.А. Правове регулювання відносин за договором консигнації: Автореф. канд. юрид. наук Львів., 2000. 15. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полутом 1: Учебник/ Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. М., 2000. 16. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг. //Маркетинг в сфере образования. 1997. № 7-8. 17. Лунев В. Тактика и стратегия управления фирмой //Маркетинг и менеджмент в России и за рубежом. М., 1997. 18. Астахов В.В. Правовое регулирование функционирования в Украине высших учебных заведений негосударственной формы собственности: Дисс. канд. юрид. наук. Харьков., 1999.

Надійшла до редколегії 06.03.2001